

Vojin Hadžistević

Od ustaškog zatvora do ponovnog poljska u odredSpajanje

Prvih dana po izlasku iz zatvora noćivao sam u kukuruzima, uz sami voćnjak Zubovića, kao što sam često činio i prije hapšenja. Noć je bila kritično vrijeme. To što je svako morao na kraju krajeva negdje prileći, i uvenuti, odvajkada je obilato koristila svaka policija, polazeći najčešće tada u svoj lov na ljude. Ali ni dan nije donosio neko osobito olakšanje - tada sam morao nekuda iz kukuruza. Nisu pružale dovoljan zaklon od oka prolaznika, pogotovo djece, radoznalaca, koja su u svojoj igri posvuda stizala.

① Kada bih se uvukao u kuću, osjećao sam se kao u mišolovci, jer ni danju nije bila isključena neka iznenadna "posjeta" policije. Istina, pod krovom je bila jedna "slijepa" prostorija, sa maskiranim ulazom, ali vješt policajac bi je mogao lako otkriti.¹ Tako sam ubrzo morao preći kod Nade i Sergija Cikalovskog, prvih susjeda prema gradu (Kozarska 14) i kod njih se neko vrijeme prikrivati. Za takvo gostoprimstvo ustaše su skidale glave, a oni su imali dvoje male djece, Borisa i Mišu. Nisu bili komunisti, a osim pukog susjedstva ranije ih ničim drugim zadužio nisam.

Ponekada sam spavao i u našem stanu, skučenom potkrovlju u kući Zubovića (Kozarska 16) - koji su inače stanovali u iznajmljenoj susjednoj kući prema Gornjem Šeharu (Kozarska 18) - ali tada ulicom nije mogao proći nijedan automobil, a da ga ne bih još izdalje osjetio. Kad god bi neki naišao, uvijek bih se probudio, i osluškivao neće li se zaustaviti negdje u blizini. Za takav slučaj

imao sam u svojoj sobi u pripravnosti konopac, koga sam pričvrstio sa unutrašnju stranu prozora okrenutog prema kući Cikalovskih. Na njega bih se mogao spustiti u višnjem i drugim rastinjem zaklonjeni dio našeg dvorišta, uz samu ogradu koja nas dijeli od Cikalovskih, i odatle se prebaciti u njihovo dvorište prije nego što bi agenti stigli da nam opkole kuću. Pored njihove kuće, sa one strane, proticao je živicom zaklonjen potek, da bi zatim okrenuo pored ceste prema Kamenitoj čupriji (početak ulice Duška Koščice), a potom kanalom ispod ceste, pa pored džamije Arnaudije (koje više nema), prema Vrbasu. Njegovim koritom bih se mogao neopaženo izvući, bilo prema Ciglani i Sibovima, bilo prema ujakovoj kući i Vrbasu.

Posljednje vrijeme sam proveo kod ujaka Živka Bujića i ujne Drenke. I oni su sa malim djetetom, trogodišnjim sinčićem Vladimirom. Stan im je stotinjak metara niže našega, sa druge strane ulice, u kući Faika Pašalića (Kozarska 33), poviše Arnaudije i preko puta Kamenite čuprije.² Tako je moja majka mogla da navraća skoro svakoga dana, da nam donese ili od nas kuje neku novost. Crvena Armija se još uvijek povlači, jesen je na pragu, a od mojih ljetosnjih predviđanja, da će se do zime sve svršiti, nije ostalo ništa. Zabrinuto se pita kako će sada biti, našin, gore u šumi - i u mene sa zabrinjom pogleda. O mom drugom polasku se ne govori, ali misao o njemu kao da je uvijek prisutna. Ponokada započne priču, kako joj je bilo dok sam bio u zatvoru - kao da se opet iznova ubjodjuje i tješi: kako god mi bude gore, njoj će biti hiljadu puta lakše nego dok sam bio u ustaškim šakama.

~~Sve ovo svi iz ljetoske grupe i zatvora su već u Luti~~

Sve vrijeme poslije zatvora, skrivajući se ovdje ili ondje, bio sam u vezi sa Zorom Kovačević, Fahrnom Mahić i Mirkom Bobanom, a preko njih i sa ostalim drugovima u gradu. Posebno sa Milutinom Zubovićem, Vojom Tišmom, Rizon Golalićem i Refskom Plivcem, koji su ljetos na Starčevići izmakli potjeri policije, te sa Vojom Radišićem, Milom Krosićem, Hanzalijom Galijaševićem i Mišom Stuparom - po docnijem saznanju tada članom MK SKOJ-a za Banjaluku - sa kojima sam ljetos bio u zatvoru.

Mirko Boban Luster (1920), pouzdan i privržen drug kakav se može samo poželiti, više sklon nekoj praktičnoj akciji nego teoretisanju, stanovala je u susjednoj ulici - danas Fadila Maglajlića - pa je navraćao i kada nije bilo nekih naročitih novosti. Onaj nadimak je dobio - dao mu ga Milutin Zubović - po malo krupnijoj, okruglastoj glavi, sa uvijek kratko potiššanom, gurguravom, plavkastosmedjom kosom. Srednjeg rasta, snažnih ramena, ali osjećajne duše, važio je među nama kao osobito hladnokrvan i čvrst, a njegove zelenkasto-sive oči kao da su to samo još jedanput na svoj način potvrđivale. Volio sam kada mi došje, njegovo spokojevo kao da je tada i na mene prelazilo.

Kada je, nekada ranije, trebalo rasturiti neki reakcionarni politički zbor, suzbiti rogove nekoj isuviše agresivnoj grupi ljetičevaca, ili amiriti nekog odviše revnosnog policijskog agenta, bez Bobana se nije moglo. Tako su jednom prilikom on i Slobodan Macura Čaruga (1919), tada takodje gimnazijalac, uzeli na

banjalučkom kerzu pod ruke agenta Simića, odveli ga u gradski park i tamo - po dobijenom zadatku - ni prvi ni posljednji put dobro istukli, sa upozorenjem da će sljedeći put proći još lošije ako nastavi da i dalje svuda sabada svoj policijski nos. Zbog učešća u jednoj sličnoj akciji bio je isključen iz banjalučke gimnazije, pa je tako zaostao ~~zauzima~~ na onom u školovanju jednu godinu.

Nije mu lako raditi pošto mu je rođeni brat Jure - nasuprot starijoj braći Slavku i Marku, koji su takodje komunisti - i za inat im - zagriženi ustaša. Još proljetos je sakrio u svojoj kući, do boljih vremena, više svojih knjiga, "Nolitovih" i drugih, koje se smatraju komunističkom literaturom. Poslije našeg hapšenja, i prebacivanja u ustaško redarstvo, sklonio se jedno kraće vrijeme u Senj, kod brata Slavka koji je tamo učiteljovao. Bicikl na kome je ljetos, sa vrećom i municijom u njoj, uhvaćen Hamzalija Galijašević, bio je njegov, pa se bojao da bi to policija mogla otkriti. Kako se ova nije bavila pitanjem ^{njegovog} vlasnika bicikla, Boban se uskoro opet vratio u Banjaluku.

Fahrudin Mahić Fahro (1921) je stanovao nešto dalje - u današnjoj ulici Ivice Mažara - ali je i on navraćao često. Da mi nešto javi ili, namičući preko Hlmeta po nekom drugom zadatku, da se presto malo vidimo i porazgovaramo. Velika dobričina, ozbiljan i odmjeren, bio mi je blizak drug iz gimnazije i naše predratne aktivnosti. Mada nešto stariji, išao je jedan školski razred iza mene. Željan znanja i širih vidika, koje nije pružala škola - u kojoj se čak i u višim razredima obavezno učila vjeronauka a prije

i poslije časova ~~čitanja~~ ^{izgovaranja} posebna školska molitva - volio je mnogo da čita. Naša ilegalna (skojevska) biblioteka mu je bila mala, stalno je zapitkivao ima li neka nova knjiga. Preko čela mu je uvijek neki praničak neposlušne, orahovim uljem kročene, smeđe kose, a ispod podebljih naočara, ne tako kružne, od žudnog čitanja našuljane, žmirkavo, smeđe oči. U poređenju sa Bobanom dosta je slabiji i nježniji, ali svejedno, stalno je u pokretu, džepovi mu uvijek puni, ^{troukot našimren,} neprestano nekuda nešto prenosi.

Ovdje, u negdašnji stan Zubovića, uselio se ljetos podnarednik Alija Mehić, sa službom u jednom domobranskom magacinu. Milutin Zubović i ja smo odmah uspostavili sa njim vezu, pa je taj sadetak sada prešao na Fahru. Tako, namjesto knjiga i brošura, kao nekada, ispod trenčkota i po džepovima su mu sada municija ili neki drugi vojnički materijal - ono što dobije od Mehića i što na putu do odreda treba prenijeti negdje Preko Vrbasa. Preko svoga ođuha, šofera kod ustaškog ministra Kulenovića, čiji auto ustaše nisu kontrolisale, znao je iz Zagreba dobiti i nešto sanitetskog materijala. Strijepći za njegovu sudbinu, majka Šefika bi ga često opominjala, da se malo više pazi - bio joj je velika uzdanica - a on bi joj tada odgovarao: "Ne brini majko, ako se meni nešto desi, ostaju moji drugovi, oni će o tebi brigu voditi."...

Našem izlasku iz zatvora posebno se radovala Zora. Učestvovala je zajedno sa Stuparon, Kresićem i Galijaševićem - pored Danila Djidare, Nade Valenčić, Gordane Kovačević i drugih koji su ostali na slobodi - u organizaciji našeg izlaska u odred, pa joj

je naše hapšenje utoliko teže palo. Nije se mogla nikako pomiriti sa tolikim gubitkom, stalno je mislila kako bi nas mogli otuda osloboditi. Naše brzo i neočekivano puštanje iz zatvora učinilo je suvišnim sve takve planove. ³Navraćala je često, u posljednje vrijeme i povodom mojih priprema za ponovni izlazak u šumu.

Preko njih troje bio sam stalno u toku svega što se zbivalo u gradu i okolo. Skoro svi iz ljetosnje grupe i zatvora su već izašli u šumu. Nije se više išlo kao ljetos, u većim grupama i po danu, već uglavnom pojedinačno i noću, sa više opreznosti. Svi su izašli srećno, mada niko onako glatko i brzo kako je želio.

Dok sam bio u zatvoru, najviše sam strahovao od mogućeg hapšenja Milutina Zubovića Milića (1922). U takvom slučaju policija bi veoma brzo otkrila vezu između nas dvojice i naša sudbina bi time bila zapečaćena. Bogojevski je i tako na putu bio da je otkrije, prilikom mog suočenja sa doušnikom Nijazom Ragibovićem, kada je ovaj tvrdio da me je 27. avgusta vidio zajedno sa njim Preko Vrbasa. Taj trag mi je izmakao kada se težište suočenja, zbog mog poricanja, prenijelo na to da li sam tamo uopšte bio, a ne sa kime sam tamo vidjen. Otuda moje prvo pitanje po izlasku iz zatvora - šta je onoga dana bilo sa Milutinom i gdje se sada nalazi.

Bio je za to još jedan razlog. Od kako sam se doselio u Banjaluku, ljeta 1935. godine, Milutin je bio moj najbliži drug, u gimnaziji i uopšte. Kada je njegova porodica morala ljetos bježati za Srbiju, nagovorio sam ga da ostane kod nenas kako bismo zajedno izašli u partizane, ^{pa je} Otuda je svaka njegova nevolja u Banjaluci

padala jednim dijelom i na moju dušu. Uporedo sa višim razredima gimnazije iščio je bravarski zanat, kao i njegov stariji brat Predoje stolarski zanat. U sedmom razredu otac ga je ispisao iz škole i prebacio u internat, da se to vrijeme bavi samo zanatom, za kaznu što se i protiv njegove zabrane kartao. Tako je i on nastao za mnom jednu školsku godinu. Bili smo jednako visoki i crnjomunjasti, imali smo iste komunističke ideale, a osim toga skoro da nije bilo jedne stvari u kojoj smo se slagali. Tako smo stalno nešto raspravljali, pa su nas ostali braco prozvali "vještiti diskutantima". Volio je da u svemu ispoljava i neka svoja, posebna, nana ostalim ponekada i neobična mišljenja, i da tako započinje diskusiju. Kada ^{poslije} mi se izvjesnog vremena učinilo, da nema argumenata kojim bi se mogao natjerati na povlačenje u slučajevima kada nije bio u pravu, cijelu jednu godinu, za "kaznu", nisam htio više da mu protivriježim i kada bi tvrdio da sunce isplazi na zapadu.

~~Dok~~ smo onoga poslijepodneva na Starčević, na orlovačkom putu, čekali Milu Krenića da nas dalje vodi, Milutin se nalazio nešto niže nane i Rize Golalića. Dijelio nas je ~~manje~~ jedan zavoj i pregrb uzbrdice, tako da se nismo mogli vidjeti, a sve to vrijeme nije bilo ni neke druge vaze između nas. Kada je naišao policajac Mahmut Bačić - sa dotada prikriivenim doušnikom Sabahudinom Mešanović viđen kao izvidnikom ispred sebe - Milutin se sa Vojom Tišmen i Rofikom Plivcem, koji je bio naoružan pištoljem, sklonio u jedan grm poviše puta, dok se Vojo Radišić izgubio negdje na drugu stranu. Imali su dobar pregled, na vrijeme su primjetili policajca a da ih

on i njegov pomagač nisu opasili. Kada je policajac prolazio pored njih, Milutin je vidio kako mu kapa prštiše iznad živice. Da su znali da iz njega nema više nikoga, Plivac ga je mogao lako pogoditi, poslije čega bi svo krenulo drukčijim tokom.

Neko vrijeme poslije toga Plivac je pošao u izviđanje, da osmotri kuda bi se mogli izvući, ali se nije više vratio. Pošto nisu poznavali teren, niti su znali kako se ide u Ponir - kuda se, kako in se učinilo, uputio Plivac - Zubović i Tišma su riješili da sačekaju noć i tada se nekako prebace do Tišmine kuće. Prvobitno su namjeravali da plivaju preko Vrbasa, a onda se predomislili. U nekim odijelima bili bi svima sumnjivi, nisu vjerovali da bi ih mogli nekako pronijeti a da ih ne pokvase. Ako bi pošli na Rebrovački most, imali bi da idu dosta kroz grad, pa su i od toga odustali. Na kraju su reširali da idu preko glavnog mosta, kod Kastela i Opštine, iako je tu karaula odakle je i pošla potjera za nama. Sačekali su za to zgodnu priliku, prešli su ga donjom stranom, u trenutku kada je preko njega nailazila kolona kamiona sa Nijemcima. Ovi su privukli pažnju svih onih okolo, a ujedno ih zaklanjali od karaula sa gornje strane mosta.

Prenoćili su u Tišminoj kući (tada prva od Kamenite čuprije, u današnjoj ulici Duška Koščice), ali su se tu osjećali nesigurno. Bojali su se da bi policija mogla potražiti Voju, pošto je mogla lako doznati da je i on bio u grupi koja in je izmakla na Starčevici. Stoga su se sljedeće noći, na biciklima koje su in dovezli Fahro Mahić i Mirko Boban, prebacili do Gordane Kovačević, koja je stanovala u centru grada (danas Borisa Kidriča 18).

Gordanina kuća također nije bila pogođena. Policija je mogla doznati da se onoga dana i ona vidjela uz našu grupu, ispod Oraba. Prenosila je Milutineve stvari i pratila nas, sa Zorom, jedan dio puta prema Starčevici. Tako je i doušnik Ragibović tvrdio, prilikom našeg suočenja, da je pored Zubovića ispod Oraba vidio i neku djevojku. Stoga su se obojica, već sutradan, opet na Mirkovom i Fahrinom biciklu, prebacili u novo sklonište. Fahro se obratio Mari Dem, prijateljici svoje majke Šefike, i ona je odmah pristala da im pomogne. Živjela je kao udevica sa svojom mlađom kćerkom, ^(Miron) u svojoj kući, u Gospodskoj ulici (danas Vesolina Masloše 10). Poznavajući dobro njegovu majku Milku Zubović, Mara je Milutina smjestila u svoj stan, a Voju u dvorišnu zgradu, kod Žane Benko, Francuskinje, žene serunskog ljekara Benka. Živjela je tu sa kćerkom Marselen, a kada je njen muž Dragošlav Ljubibratić isbjegao u Herceg Novi i Marsela otišla sa njim, u stanu je ostala sama Žana Benko. 4

Već sutradan rano, pojavila se Gordana. Došla je da vidi kako su se smjestili. Ubrzo se pojavio i Fahro. Nabavio je Milutinu nove pantalone, a stare je Mara brže-bolje sklonila negdje na tavan. Bile su onoga dana na Starčevici toliko upropašćene, da je već i njihov sam izgled, koji se nije dao više ničim popraviti, govorio veoma mnogo o njihovom vlasniku. Novo sklonište u samom centru grada, gdje policija može najmanje sumnjati, obećavalo je da će moći da provedu neko vrijeme na miru, koliko je već potrebno da im se organizuje novi izlazak u šumu. Izvjesnu zaštitu, bar od mogućih slučajnih zalijetanja i uznemiravanja kojekakvih nepoželjnih lica,

pružio je i natpis na vratima stana: B U H M - kako se prezivao Marin muž Oto, porijeklom Čeh - stvarajući kod nedovoljno upućenog utisak da se tu radi o nekom Nijemcu!

Ali nije prošlo mnogo vremena od Gordaninog i Fahrinog odlaska, a na vratima su se pojavile dvije žene u zaru. Sa njima je bio i jedan muškarac, koji se Mari predstavio kao Kolak - ne Rudi, koga je Mara poznavala - i zamolio je da im pozove Milutina. U strahu, od kako je on u kući, Mara je pomislila da je riječ o provokaciji. Uvjeravala ih je da je Milutin sigurno u Beogradu, gdje su i ostali iz njegove porodice. Kako ovi nisu popuštali, na kraju se, kobajagi, i naljutila, pitajući ko su oni i šta hoće od nje. Tada je jedna od žena, videći da od konspiracije nema više ništa, otkrila zar, na riječima:

"Ja sam Dušanka Kovačević, zar mi ne vjerujete?"

"Ne, vi niste Kovačevićka!" - odgovorila je Mara, ne poznavajući Dušanku i misleći na Gordanu koju je već upoznala.

Na to je zar podigla i druga žena, pitajući Maru:

"Da li nam sada vjerujete?"

Bila je to Rada Vranješević, koju je Mara poznavala po tome što je išla u školu zajedno sa njenom starijom kćerkom Nadom. Mari je tada laknulo, pa je otišla po Milutina. Oni su sa njim prešli u dvorišnu zgradu, ^{kod Zane Benko} gdje je bio Vojo. Radu i Dušanku je interesovalo kako je to bilo na Starčevići, a trebale je da se dogovore i o njihovom daljem boravku u gradu i ponovnom polasku u odred.

Fahro je bio glavna voza. Naši u gradu su već drugo veću znali, a oni u kući preko Fahre, šta je ko od nas izjavio na saslušanju u policiji. Jedanput, tek što je Fahro ušao, i prešao kod Milutina, neko je opet zakucao. Kada je Mara otvorila, pred vratima je ugledala nepoznatog mladića. Ne predstavljajući se, i gledajući je pravo u oči, taj je upitao nije li tu malo prije ušao Fahro Mahić. Pomislivši da je to agent koji je pratio Fahru, Mara je odgovorila odročno. Kada je to, sva preplašena, ispričala onoj dvojici, nastala je panika. Fahro je požurio napolje, a Milutin se prebacio na tavan i, uz Marinu pomoć, zavukao se pod gonilu drvene gradje i starog namještaja. Sve se razjasnilo poslije sat-dva, kada se Fahro vratio sa Mirkom Bobanom - to je on dolazio da bi se vidio sa Milutinom. Tada je i Milutin mogao izaći iz svog neudobnog skrovišta, istjerujući oblake prašine i skidajući čitave mreže paučine sa sebe.

Poslije nekog vremena, kada se izlazak u odred otežao, Milutin se prebacio u Potkozarje. Jednog jutra, rano, dok je Gospodska ulica bila pusta, Fahro mu je dovezao bicikl, a Mirko ga na svome pratio sve do sela. Sa prozora su ih pogledom ispratili Mara i Mira Ban. Prvo je bio na očevom kućištu u Zalužanima, kod očevog stričevića Spaseja Zubovića, a kada je njegov boravak tu primjeren, prebacio se tetki Staki Krivekući, u Glamočane. Fahro i Mirko su mu i tu dolazili u posjetu, a 23. septembra su ga na isti način prebacili nazad u Banjaluku. Preko Vrbasa čekala ga je odmah voza, i jedan Musliman - Milutin misli da se zvao Adem - odveo ga je na svom konju sve do našeg tadašnjeg prihvatnog logora iznad Šehitluka.

Vojislav Tišma Vojo (1923) je proljetos, zajedno sa Zubovićem, Mahićem, Bobanom i Kresićem, završio osmi gimnazije. Njega sam manje znao iz škole. Postao je aktivniji dok sam bio na studijama, bliže se družimo tek od ~~med~~ ^{laskode} ~~avmo~~. Bobanovog je stasa, ali ne još i njegove čvrstine, smeđih očiju i kratko potšišanje ^{smeđe} zave kose. Nemiran po prirodi, uspaljive mašte, svojevremeno je uživao u avanturističkom filmu, namili ga nepoznati prostori i daljine. Takvom je teško padao prinudni boravak, između četiri zida, u stanu žene Benke. Jednog dana, dok je Zubović još boravio u Potkazarju, dobio je propusnicu i sa vodičem srećno izašao iz grada.

Kada bi propusnica bila samo odobrenje za izlazak, a oni-
ma u odredu garancija da im se ne ubacuje kakav špijun, onda ne bi bilo teško da se u svakom trenutku dobije. Ali, ona je bila i znak da su u datom slučaju izvršene sve potrebne pripreme za bezbjedno prebacivanje do mjesta gdje čekaju veze i vodiči, kao i da je bezbjedan dalji pravac kretanja, sve do prvog prihvatnog partizanskog logora. Poslije neuspjeha na Starčevići, kada su pali i neki zaduženi za takve poslove, a drugi od njih se morali malo pritažiti, izlazak u odred bio je neko vrijeme u izvjesnom zastoju i odvijao se uz izuzetne teškoće. Zbog toga su svi iz naše grupe morali, prije ponovnog izlaska, da se duže ili kraće ^{vrijeme} negdje prikrivaju.

Nemajući dovoljno strpljenja da čeka, Refik Plivac (1915), radnik, koga ranije nisam poznavao, navalio je od prvog časa da mu se što prije izda propusnica. Drugeve, koji su mogli da mu je doba-
vo, toliko je zbog toga oblijetao, da su se na kraju svi uplašili

da bi im tako mogao i policiju na vrat navući, pošto je ova za njim već uvelike tragala. Tako je propusnicu dobio prije svih drugih, za svega nekoliko dana, ali dalje nije imao sreće. Poginuo je već poslije petnaestak dana, polovinom septembra, u jednoj akciji ispod Osmaća i Tisovea. 7

Okolo izlaska u šumu najviše se namučio Rizah Golalić Rizo (1918), radnik, sa kojim sam se ranije poznavao samo iz vidjenja. Ono ljetos, na Starčevici, bio mu je čak šesti pokušaj. U trenutku kada smo na stazi ispred sebe, išavši nazad da bismo izvidili zašto toliko čekamo, ugledali policajca Mahmuta Sačića - a meni se na leđima našao Sabahudin Mežanović, za koga smo do toga časa mislili da se tek slučajno našao sa nama na Starčevici - Rizo se trgao nazad i počeo bježati. Nije smio - kako će mi poslije pričati odevi-
dac Salih Salihagić Salčin, koji je sve to sasvim izbliza posmat-
rao - istom stazom, na tom dijelu dosta pravom i malo uzbrdo. Uv-
jeren da iza Sačića ima još policajaca, koji bi ga tako mogli ne
samo gadjati, već i juriti i sustići, oborio je odmah niza stranu,
i malo ukoso, kako bi se u Pločati Potok sjurio nešto poviše kuće
Nikole Trbojevića. Baš kao što sam i ja namjeravao nekoliko trenu-
taka kasnije, kada sam - jedanput već savladan i sa puškom uprtom
u leđa potjeran put grada - pokušao bijegstvo, pa ili da odmah po-
ginem, računajući da je i to bolje od onoga šta me dalje čeka, ili
da nekim čudom čak i pobjegnem. Kako su ona dvojica već i sa mnom
jednim imali podosta posla, a za njima gore nije više niko izašao,
Rizo je uspio da se uz potok izvuče i pobjegne. 8

Pošto se nekako prebacio preko Vrbasa, i vratio na Hiseta, Rizo se petnaestak dana krio u kući Muharema Djelića, obućara, i njegovog brata Sulejmana, svanog Hisie, radnika Fabrike duvana (Avdo Hercegovca 2). U tome času tu su se našli još i Jusuf Imamović Terzo i Avdo Hercegovac Brzac, također radnici. Kako je to bila siromašna kuća, a njih podosta, hranu su im donosili, od susjeda, Ruža Kusinkijević i Nikola Radaković Braco.

Na Hisetima, jednom od banjalučkih sirotinjskih kbajeva, stanovništvo je bilo lištem na našoj strani. Tu su se nalazile samo svega tri-četiri neprijateljske kuće i svi su ih znali. Zato smo Hiseta - kao i oni sa Mejdana, ~~intelinski drugi~~ svoj kraj - sa osobitim ponosom nazivali "Mala Moskva". Odmah preko potoka, koji protiče ispod Kamenite ćuprije i niže Medreskog broda utiče u Vrbas, pruža se naselje Čaire, iz koga sam se ne tako davno i preselio na Hiseta. Međutim, taj potok nas je dijelio samo kada je, u svoje vrijeme, trebalo utvrditi ko je bolji u futbolu. Inače, u radu smo bili najtjeđnje povesani, pa smo sa tog gledišta predstavljali jednu širu sjelinu. Štaviše, mi uz potok, sa obje strane, bili smo bliže izmedju sebe - i u radu i u drugim oblicima života - nego sa mnogim iz "vlastitog", užeg naselja.

Od starijih drugova, komunista, tu su živjeli i radili: Čamil Bučo, radnik, Živko Bujić, šumarski inženjer, Drenka Bujić, domaćica, Asim (Štruca), Faik i Ibrahim Bedić, radnici, Nazim Džabić Did, radnik, Riza Golalić Rizo, radnik, Sulejman Halalkić Suljica, radnik, Avdo Hercegovac Brzac, radnik, Jusuf Imamović Terzo,

radnik, Fatima Jaran, domaćica, Rahmija i Teufik (Cinkara) Kade-
nić, radnici, Rodoljub (Rodo), Zdravko i Zoran Kovačević, arhitek-
ta i pravnici, Milan Ličina, student prava, Bosa, Milka i Zora Mr-
kobrad, Husein Osmančević, radnik, Paik Pačalić, svršeni gimnazi-
jalac, Mičo Radaković, radnik, Ekrem Smailagić, radnik, kao i još
neki drugi, od kojih je dobar dio već prvih dana izašao u šumu. Sa
Čaira su: Slavko i Marko Boban, učitelj i svršeni gimnazijalac,
Nevenka i Ljubiša Čekrlija, učiteljica i pravnik, Ferid i Muhamed
Hasanbašić, radnik i student, Filip i Slobodan Macura, studenti,
Dragica i Ljubica Mrkonjić, djaci Učiteljske škole i Trgovačke a-
kademije, Stole Kovačević, pravnik, Nada Mašović, student, i njena
braća po majci Duško i Petar (Pura) Ražnjatović, radnik i djak Tr-
govačke akademije, Ibro Sarač, student, Radenko i Velimir (Veljo)
Stojnić, učitelji, Ivica Tukerić, radnik, Slobodan Uzelac, radnik,
i njegove sestre Draga (Knežević), Milica, Nedeljka (Jobić), Lju-
bica (Tukerić), Savka i Zora Uzelac, kao i još neki drugi, od ko-
jih jedni već prvih dana također izlaze u šumu. 9

Omladinci, komunisti, povezani su u više grupa. Poslije od-
laska Predoja (Prede) Zubovića u Beograd, te izlaska Milutina (Mi-
lića) Zubovića i Voje Tišme u šumu, u našoj su ostali još samo oni
sa Čaira: Mirko Boban i Fahro Mahić, svršeni gimnazijalci, te Hik-
met Karahasanović i Kazimir (Gajo) Obradović, radnici. Na samim
Hisetima su u grupi sa Nikolom (Bracom) Radakovićem, djakom, još
Kemal Afgan, Sakib Golalić, Smail Osmančević i Mustafa Suljić. Uz
Edhema (Kampu) Džabića je još nekolicina drugova, a sa Ejubom

Kobaščićem, radnikom, također. Tu su još Kadir i Nijaz Crljenak, Safet i Sakib Džaferović, Besim Kurjak, Besim i Sulejman Jarać, Muharem Salama, Lutkina braća Kemal i Enver Smailagić, kao i još neki drugi, a od drugarica Ema Crljenak, Devaja Hercegovać, Ruža Kuzinčević, Lutvija (Lutka) i Zlata Smailagić, kao i još neke druge kojih se nažalost ne mogu više sjetiti. Moj mlađi brat Dragutin (Miki) Hadžistević, gimnazijalac, povezan je sa jednom grupom djaka iz grada: (Ivica Čuljak, Nebojša Djurica, Omiľjko Kreso i dr.). Posebnu grupu čine: Kemal Djusel, trgovački radnik, Kjazim Halimić, djak, i Sakib Medanhodžić, sedlar, te poslije apriskog rata iz Makedonije doseljeni: Džezmi i Nermi Dizdarević, djaci, Halim i Idriz Halimić, student i bravar, Idriz u Smajo Jusufović, obućar i obućarski šegrt, Avdo Malkočević, bravar, te Hilmića Todorova, obućar. 19

Pored svega drugog, čime su se prvih ustaničkih dana bavili ovi najmlađi, pojedinci ili cijele grupe su pomagale i prilikom prebacivanja drugova u odred. Za sve iz naselja sa ove strane, veliki problem je bio prelazak preko Vrbasa. Kompromitovani, pogotovo koje je policija već jurila, nisu smjeli preko mostova, koje je policija budno motrila. Mada je neko morao i da pliva i kao što je ljetos bilo sa Danilom Djidaron - najčešće se prebacivalo čamcem. Nama je na Hissetina sa to dobro došao i čamac Vlade Kaporca, koji smo prevezli sa njegovog broda na našu stranu kada je Vlado izbjegao u Maslovare.

Jedne večeri - kako mi je poslije pričao Braco Radaković - Vladimira Čamcem je krenuo i Rizo Golalić, zajedno sa Avdom Hercogovcem i Jusufom Imanovićem. Za tu priliku sva trojica su se izvršno opremila - na svakom je bila uniforma bivše jugoslovenske vojske, a Golalić je imao pištolj, vjerovatno onaj što ga je prilikom pretposljednog pokušaja izlaska zakopao na orlovačkoj kosi, nešto poviše mjesta gdje nas je iznenadio policajac Mahmut Sačić. Čamcem su išli prvo uz lijevu obalu, do iznad Mićunovog savaka, ispod Stošića mlina, a onda okrenuli prijeko. Vrbas je bio mutan, samo malo nadočao, kako je najnezgodnije - sedre je tek neznatno prekrilo i od oka prikrilo. Nada je i napanet znao gdje se koja nalazi, Braco se na jednu nasukao, ali srećom pri samoj drugoj obali li. Njih trojica su odmah iskočili, nagezili preko koljena, i brzo se dohvatili obale. Poslije nisu imali više teškoća, na ugovorenom mjestu čekala ih je veza.

Tako je Golalić uspio tek u svom sedmom pokušaju. U dvé navrata mu je i ranije pomagao Braco Radaković. Prvi put, kada je išao na "Pršinu", uz majdan u Sitarima, ali mu je zakazala veza. Drugi put ga je Braco prebacio preko Vrbasa zajedno sa Zoranom Kovačevićem i svojim bratom Mićom Radakovićem. Tada su išli na Klupce, iza Šehitluka, ali im veza - neki rudar, vjerovatno Adem Alićević Čeleš - nije tako došla, kako je inače bilo dogovoreno, pa se opet moralo natrag. Našavši se ponovo na polanskoj tački, sva trojica su kleli, psovali, ali ništa nije pomagalo, morala se čekati nova prilika. A dotle se opet morale prikrivati, policija je

je posvuda njuškala. Tako su jedanput, kod Stešića mlina, iznenadili Zorana Kovačevića. Ovaj je tada skočio u Vrbas i zaplivaio niz vodu. Lijevo obalom pratio ga je onaj isti Halimut Sačić, a desnom drugi policajac na biciklu. Ipak, na jednom mjestu, gdje je obala teže prehodna, Zoranu je počlo za ruku da malo ismakne Sačiću. Tada je isplivao na njegovu stranu i uspio da mu pobjegne. 44

Od učesnika u organizaciji ljetošnjeg pokušaja izlaska u partizane, koji su tada također pali u zatvor, iz grada se sklonio prije svih drugih šesnaestogodišnji Hanzalija Galijašević. Čim ga je i drugi put isčupao iz zatvora, prije izlaska nas ostalih, otac ga je poslao redhini u Tešanj. Tamo će ostati dok se u gradu malo ne zaboravi ljetošnji događaj, a onda će se u kasnu jesen, kada počne gimnazija, opet vratiti u Banjaluku i nastaviti školu.

Sa Brankom Stuparom Mišom (1918), studentom treće godine Agronomskog fakulteta u Zemunu, koji je stanovao na Jelić Polju, na drugom kraju grada, ranije sam se rijetko vidjao. Njegove mlađe sestre Bosa i Dasa su također komunisti. Volio je da igra fudbal, družio se sa Danilom Djidarom, jednog ljeta zajedno su išli sa Batorom na Plitvička Jezera. Ovega proljeća bili smo zajedno na prisilnom radu u Motikama, a upozнали smo se ^{obojica} nešto bliže ljetos, u ustaškom zatvoru. Lijepo gradjen, viši i znatno snažniji od mene, garav i rimenkast, imao je u sebi i nešto pitome, blago, skoro dječvojački nježne. Uz onakav stas i fizičku snagu, takva njegova priroda se samo još jače isticala, pa mu je i to olakšavalo da pred ustašama izigraiva nedužna, slučajno i pogrešno uhapšena čovjeka.

Poslije zatvora tražio je da odmah izađe u odred, ali mu to u prvi mah nisu dozvolili. Veliki broj drugova je morao izaći ranije, na male njih se svalilo mnoštvo zadataka, potrebe za onim koji će raditi u gradu bile su velike. Kao i svi drugi, našavši se jedanput u zatvoru, Mišo je bio od policije već ^{ol}zabilježen. A i tako je, onako naodit, lako zapinjao za oko svuda gdje se kretao. U zaru je bio još uočljiviji - otkud tolika žena, još sa takvim hedom, pa još sa negama prevelikim i za muškarca? Na ove naje mogla nikakva ženska cipala, morao je ići u priglasima. Ipak, uspijevao je da i tako prelazi čak i preko mesta, ali uvijek sa velikim rizikom. Kada bi se nekim poslom našao u kući Brace Potkonjaka, Bracina tetka ^(Baltic) Hava bi ga grčila, kako smije ići tako obučen, svako može lako vidjeti da se ispod zara krije muškarac. Znao je to Mišo i bolje od drugih, ali mu nije bilo druge. Uz to je strahovao za sudbinu svakoga od nas ostalih, sa kojim je bio u zatvoru. Nagani li policija ponovo na nekog, i shvati da ga je ljetos pogrešno pustila, odmah će se i njega ajetiti. Zbog svega toga ponovo je tražio i uhrzo potom dobio odozvonje za izlazak u odred.

Tako su tokom septembra izašli u odred Zubović, Pilma, Plivac, Gelalić i Stupar, dok se Galijašević pritajio u Tešnju. U oktobru će naslijediti događaji koji će ubrzati izlazak u šumu Mile Kresića, potom i mene, a najposlije i Voje Radičića.

~~Vojislav Radičić Vojo (1920) je iz siromašne gradske porodice. Kako bi ga izvukao iz te neimaštine, otac ga je uz veliko napora i odricanja školovao, bio je već student prava druge godine. Tih i skroman, u svojoj dobroćudnosti i bezazlenosti, često je~~

Mile Kresić (1921), iz siromašne gradske porodice, išao je jedan razred iza mene. Saradjivali smo u okviru gimnazijskog udruženja "Mlada Jugoslavija". Posebno kada je sa sreštima članarine trebalo nabaviti knjige za našu ilegalnu biblioteku, i prikupiti druge u istoj vrijednosti za knjižnicu udruženja, u čemu su učestvovali također Zdrava Korda, Fahro Mahić, Drago Slunjski i još neki drugi. Zanimao se za literaturu, pa se, kao još nekolicina, ogledao i u pisanju pjesama. Ozbiljan, po prirodi dosta zatvoren, već tada se pokazao kao dobar konspirativac, pa je ta njegova vještina sada dobro došla. Od ljetos je jedan od aktivnijih onlancina Preko Vrbasa. Kroz njegove ruke prodje dobar dio svega što se iz grada iznosi u odred. Osobito oružje i municija, prikupljena u našim redovima ili dobijena od naših simpatizera u krugu demobranaca. U tim poslovima je često sa Zorom Kovačević. Ona nešto do njega donese, tamo nekđje ispod Starčevice, a on to nosi dalje, često sve do naših na Poniru. Ili nešto obadvoje, odnekuda, vuku pod Starčevicu, pa i dalje, u susret našim iz odreda. Na takvom zadatku je ljetos i pao u ruke policije, zajedno sa Galijaševićem, ali se iz toga, kao i ostali, srećno izvukao.

Poslije Bratine pogibije, kada se opet srećno izvukao iz njegove kuće, Mile Kresić nije mogao ostati još dugo u gradu. Prikrivao se kod Grozdanića, bivšeg jugoslovenskog oficira i našeg simpatizera, koji je otanovao u kući Smaila (Atifa) Biščevića, u Vilsenovoj ulici. Jednog dana, u potrazi za Milom, policija je zaposjela ulicu. Opazivši to, Mile je poslao Grozdanićeve ženu

Grozdu do Fahire Fejzagić, da je obavjesti o njegovoj situaciji. Da se može neopaženo izvuci, Fahira mu je poslala majčin zar, a namjesto ženskih cipela neke papuče. Takođe i jednu pogaču, da mu se usput nadje. Po Grozdi je dala takođe upute kako zar da obuče, to kako da u hodu, sitnim koracima, oponaša neku staru ženu.

Tako preobučan, Mile se uputio prema Rebrovu, kako bi se odavle prebacio na Fonir. Dok je prolazio pored obližnje kafe-
ne, jedan tamniji doušnik je povikao: "Ljudi, pa ono nije žensko!"
Mile je tada ubrzao, a kada je ~~vidio da je~~ ^{njih} nekoliko ~~ispred kafe-
ne~~ skočilo, i pošlo za njim, prebacio je u trk. Odbacivši odmah onu po-
gaču, u trku je zbacivao sa sebe sada već sasvim nepotreban zar,
koji mu je smetao da opruži korak, ^{u njemu} ~~onaj~~ ne bi mogao da preska-
če ograde, prebacuje se preko njiva, probija kroz kukuruze. Tu se,
najednom, odnekudaj stvorio i Paternoster. U daljoj jurnjavi za
Milon pucao je nekoliko puta. Iza jednog ugla, pošavši prema nos-
tu, stajala je Fahira iščekujući kšeh. Uskoro je ugledala Peter-
nosteru. Znojav i uneran, vraćao se sa onim zarom u rukama. Ne
znajući da ga je Mile usput zbacio, pomislila je na najgore. Ali,
neće proći mnogo, a stiće glas da je Mile o ovaj put srećno izma-
kao. ⁴²

Vojislav Radišić Vojo (1920) je iz siromašne gradske po-
rodice. Kako bi ga izvukao iz nemaštine, otac ga je u velike nje-
napore i odricanja školovao. Bio je student prava druge godine.

Tih i skroman, u svojoj dobroćudnosti i bezazlenosti često je is-
padao i odviše, skoro djetinje naivan. Kada ga policija polovinom
decembra još jedanput uznemiri, ovaj put pretresom stana, biće mu
to znak da ga Ibrahim Kolonić i dalje drži na oku i da je već kraj
krajnje vrijeme za njegov ponovni polazak u Šumu. Vezu za Ponir
dobiće od Ibri Sarača. Posljednju noć u Banjaluci provešće ispod
Starčevice, na štali Zijada Ibrahimbegovića, gdje će ga smjestiti
njegova žena. Sjutradan rano, 19. decembra, tu će doći vodič koji
će ga voditi sve do Ponira. Iznenadiće se kada u njemu prepozna
Stojana Vujasinovića Stojku, svog negdašnjeg druga iz osnovne ško-
le.

P r i m j e d b o

1 Kao neki ukras na zidu, prekrivajući vratašca koja su iz moje sobe vodila u tu prostoriju - kojim sam se mislio poslužiti u slučaju da me policija zatekne u kući i koja je u slučaju otkrivanja pružala mogućnost daljeg bježanja preko krova - visio je jedan ćilim. Poslije mog odlaska u partizane policija je dva puta vrátila pretres stana, ali ni jedanput im taj ćilim nije privukao posebnu pažnju. Možda stoga što je u drugoj istoj takvoj sobi odgovarajući zid bio otkriven i bez ikakvog prolaza u istu onakvu, same sasvim zasidanu i nepristupačnu potkrovnju prostorijicu.

2 Stan Živka i Drenke Dujlić će i ubuduće služiti kao skrovište našim ilegalcima, kao mjesto partijskih sastanaka i kao punkt za skupljanje hrane za naše drugove u Črnoj kući i drugim ustaškim zatvorima (u čemu su pored Fatme Mahića i Mirka Bobana učestvovali Gvozda Bilanović, Subha Abdurahmanović, Taiba Karabegović i dr.). Tu će se neko vrijeme skrivati i Zaga Blažić, koja će u jesen 1942. doći kao delegat FK KPJ za BiH da pomogne rad banjašćučke partijske organizacije. U tom vremenu Zaga će dva puta slati Drenku Dujlić na partijskom pošti u Sarajevo. U drugom navratu, kada ni poslije 8 dana nije mogla preko javke, Lidijske Njuhović, uhvatiti voz sa drugom koje je trebalo da preda poštu, Drenka će se vratiti u Banjaluku, a na putu do kuće saznaće da je tu noć Zaga uhapšena u kući Fatme Mahić. Nešto dobnije saznaće da je uhapšena i dočjerana u Banjaluku i Lidijska Njuhović, kao i da je ova dala njen opis policiji. Uz to je Zaga uhapšena u ^{Drenkinim} ~~banjalučkim~~ haljinama, i sa tašnom

na kojoj je bio njen monogram ^D Z, ali policija ipak nije otkrila Drenku. Jednog dana, već duže gonjena na sve strane, ne znajući više gdje bi se još mogla skloniti i skoro već izbezumljena od bježanja, na njihovim vratima će se pojaviti i Zuzra Gajvan. Neposredno prije toga policija je upala u kuću Ćide Gmerbašić u kojoj je ona u tom času bila skrivena. Štaviše, jedan policajac je otvorio orman i opipao kaput u koji se ona bila uvukla, ali je srećom nije osjetio ispod kaputa - blagodareći i tome što je tih dana bila veoma iznervirana. Skroz sve vrijeme njenog boravka u gradu, od maja do septembra 1944, u njihovom stanu će boraviti i Andja Knožević, tadašnji sekretar MK KPJ za Banjaluku. Nekoliko dana uoči septembarskog napada na Banjaluku, tu će biti anještena i radiostanica sa vezu sa Petim Korpusom, a posljednjeg dana borbi u gradu, Andja će pobjeći i njih dvoje sa riječima: "Pakujte se! Povlačimo se iz grada!" Tako će i oni, zajedno sa šestogodišnjim Vladimrom, izaći na slobodnu teritoriju sa našim jedinicama koje su se toga dana povlačile iz Banjaluke.

~~3 Lepa Jovanović će sa svojim osamnaestogodišnjem kćerkom Verom decnije također izaći u partizano.~~

4 Mira Mandrović i njena majka će poginuti u toj kući prilikom jednog bombardovanja savezničke avijacije. Mirin brat Miroslav je prije rata družio sa nama, i mi smo držali da je komunist, a u ratu je poginuo kao ustaša.

5 Danas može izgledati čudno kako je to moja majka mogla tako lako ulaziti u pojedine policijske prestonije. To, pored ostalog,

6 Zena Bogojevakog se, po pričanju Kirove, nije slagala sa onim čine se on bavio. Zbog toga je često plakala, očajavala, govorila mu u lice da je ubica. Plašeći se i sama, šta će im se oboma na koncu dogoditi, pričala je kako on živi u stalnom strahu od "komunista". Po noći pod jastukom drži pištolj, a kada ulazi u kuću, ili izlazi iz nje, ogleda se na sve strane, na svakom stepenišnom odmoristu svjera lijevo-desno, držeći stalno pištolj u ruci.

7 Bogojevski je poslije prešao u Zagreb. Jednom prilikom, dolazeći tamo nekim poslom, posjetila ga je naša susjetka Nada Cihalovski. U razgovoru sa njom požalio se kako je u Banjaluci bio obmanut: "Gospodja Kirova me uvjeravala da je Hadžistević ovakav i onakav, a evo ga u Šumadi, komesar!"

8 Problem organizovanja bjegstva zatvorenih drugova, ili njihovog oslobađanja spolja, postavio se prvi put početkom avgusta, kada je Ivica Nažar prebačen iz Jajca u banjalučki zatvor. Tada su učinjeni i prvi koraci u ispitivanju mogućnosti njegovog nasilnog oslobađanja, ali su nas ustaše pretekale. Neočekivano brzo, bojeći se neke akcije građana, ustaše su Ivicu otpremile u Zagreb, a potom Gospić, kamo je iz Ključa nešto ranije poslat i Radenko Stojnić, da bi ga tamo poslije nekog vremena ubile.

9 Zana Benko je bila veliki prijatelj naše borbe. U tuđoj zemlji i skoro nepoznatom gradu, u najnezgodnije, ratno vrijeme, ostala je najednom sasvim sama - po odlasku iz Banjaluke njena Marcela je izvršila samoubistvo. Tako sama živjela je dosta teško, dovijala se svakojako, u kavezu je držala par pataka, da ima neko

od njih jaje. Ali, i pored svega, svesrdno je pomagala naš pokret. A kada bi prolazila pored nekog Nijemca, ili ustaše, od mržnje bi se sva narogušila. Majka je moja upozoravala, da se uzdržava, negli bi ovi primjetiti kako se prema njima odnosi. Sa svojim pokojnim mužem upoznala se u Francuskoj, za vrijeme prvog svjetskog rata. Prešavši tada u našu zemlju, povremeno je odlazila svojim, u Francusku. Tamo se zatekla i u momentu njemačkog napada, pa je kao bolničarka učestvovala i u poznatoj bici kod Denkerka. Na dan oslobođenja Banjaluke odnekud je izvukla svoju francusku bolničarsku uniformu, sa znakom crvenog krsta, i tako izašla na ulicu da pozdravi ulazak partizana u grad. Jedanput je valjala i mon mladjen bratu Dragutinu. Kada je bio oslobođen na prijekom ustaškom sudu, prijetila je opasnost da ga ustaše ponovo uhapsu i pošalju negdje u logor. Idući jednoj prijateljici, da vidi ko bi joj mogao pomoći da Dragutina negdje skloni, majka se slučajno sreća sa Zanonom. Kada je čula kuda je majka pošla, živo je odvratila: "A, imam ja bolje veze!" - i odmah je povelu jednoj svojoj poznanici, svasstici domobranskog komandanta grada. Fukovnik Nedla, porijeklom Čeh, primio je već sutradan majku. Znajući dobro o čemu se radi, Nedla je sklonio Dragutina na njihovu poljoprivrednu ekonomiju, kod narednika Ota Vedušeka, Slovenca, našeg simpatizera.

5. Kućom Benovih koristila se jedanput i Milica Vranješević, Radina tetka. Tu bi ponekad navratila i Vahida Maglajlić. Ostavila bi poneki paketić sa sanitetskim materijalom, a onda bi ga za neki dan otpremala dalje. Materijal je dobijala u negdašnjoj Cisarževoj drogeriji, u kojoj je tada poslovala Cisarževa svastika.

6 U toku rata stan Žane Benko poslužio je još mnogim našim drugovima. Pošto se poslije hapšenja penove našla na slobodi i niti sklonila u Lijevo (Srpski Vakuf), odakle je održavala vezu sa partijskom organizacijom u gradu, Zaga Blažić je htjela da se još jedanput spusti u Banjaluku. Preko Mave Dardića tražila je od Dreke Bujić da joj pošalje prikladna haljinu i kaput i nađe bezbjeđan stan. Tražene stvari su joj poslate, sa Žanom je dogovoreno da je ona primi u svoj stan, ali okolnosti su se izmijenile i taj Zagin dolazak u Banjaluku se nije ostvario.

7 U prvoj knjizi "Srednja Bosna u NOB", na strani 575, stoji da je Refik Plivac poginuo 27. avgusta, te da je tako prvi poginuli partizan iz Banjaluke. To je omaška. Toga dana Plivac je sa nama ostalim izašao na Starčeviću, u našem prvom pokušaju da izađemo u partizane, a poginuo je kod Kozjaka, ispod Krmina, 16. septembra 1941. godine. (Zbornik VII, tom IV, knjiga 1, str. 743).

8 Za očevica, Salih Salihagića, sasnao sam nedavno od Augustina Nikića. Stanije na početku Ustaničkog puta, lijeve od Plavog potoka (gledajući iz grada), nasuprot staze koja vodi njegovom drugom stranom i kojem sam se 27. avgusta 1941. uputio u partizane. Salihagić je tada imao 13 godina i sjedio se čak nekih detalja za koje sam mislio da sam ih mogao samo ja upamtiti. Uredjujući vrijeme događaja, u razgovoru sa mnom, u prolojće 1978, kaže: "Bilo je to 1941. godine. Sljive se brale - znači avgust mjesec." Nije poznavao ni mene, ni Golalića, a kada sam mu objasnio da sam ja onaj koji je tada uhvaćen, otele mu se: "Ako kažeš da si ti onaj uhvaćeni, onda... kako tvoje košture izgledaju... bile

je kundaka!" Upamtio ih je dobro, baš kao da su po njemu pžjušta-
li, pa će se u daljem razgovoru na njih često vraćati. Upoređuju-
ći me sa policajcem - koji mu je ostao u sjećanju kao "krupna, go-
lena ljudina" nekih 25 godina - i doušnikom Mešanovićem, slične mi
snage i starosti, kaže da sam tada mogao imati 17-18 godina, te da
sam prema njima dvojici izgledao kao neko dijete.

Opisujući mi kako su me uhvatili, i kako sam pokušao da
bježim, kaže: "Ti si se bacio u šikaru, a Salko (Mešanović) se ba-
cio na tebe i poklopio te." Došavši do momenta kada nas je u kotr-
ljanju zaustavilo drvo, i kada se iznad mene ponovo našao polica-
jac, u nekoj nedoumici za trenutak prekida priču. Kao da mu nije
išlo u glavu da sam ja onaj "uhvaćeni", valjda stoga što je toliko
vremena bio uvjeren da se taj nije više nikada izvukao, zapitao je:
"Ja sada nešto sumnjam - jesi li ti onaj koji je pobjegao, ili
onaj vezani?" Čuvši odgovor, uzvratio je saosjećajno: "A, ti si
vezani! Izvini. Drago mi je da si živ. Uvijek sam govorio - bilo je
kundaka! A onaj policajac, krupan, razumiješ, kao brdo, kažem: ka-
da on udari!.. Jesu te brate kundačili, nema tu šta!" Sjeda se i
žalosnog, molećivog glasa majke Nikole Trbojevića, od koga su tra-
žili konopac kojim će me vezati? "Na nemoj, Nikola, nositi konpac"
- i dodaje da je ovaj to pod prijetnjom policije morao uraditi.
Sjeda se i kako su me vezanog potjerali, te kako mi je raspozna-
ljani Sačić, na svaka dva-tri koraka, puščanu cijev u rebra jaro-
no zarivao: "A onaj policajac, malo-malo, pa nadme! Eh, grebo ga
ti!" - uzbuđjivao bi se Salihagić kao da sve iznova gleda.

9 Ovo su samo neki drugovi sa Hiseta i Čaira. Uglavnom oni koji su se tu zatekli u ljeto ili jesen 1941. godine, koje sam više ili manje poznavao i kojih se danas mogu sjetiti. Od ostalih, koji su odatle otišli nekuda ranije, pomenuta je samo nekolicina poznatijih. U prisjećanju na njih pomogli su mi Veljo Stejnić i Rahmija Kadenić. Pomenut je i poneko koji u tom času nije bio i član Partije, ali je bio komunista ne samo ideološki, već i po svojoj aktivnosti i učešću u NOB.

10 U prisjećanju na skajevce sa Hiseta, i jednog dijela Čaira, pomogli su mi Nikola Radaković i Nermi Dizdarević. Pa ipak, sigurno je da sam mnoge ispustio. U svoje vrijeme nisam stigao, ili nisam imao priliku da ih upoznam, nekoga sam nažalost i zaboravio, a za neke možda držim da su stanovali u nekom drugom dijelu grada. I ovdje možda neki nije bio, ili ne bar u onom času, i formalno skajevac, ali je to bio po svom ideološkom opredjeljenju i praktičnoj aktivnosti. Tako je, na primjer, tada petnaestogodišnji Idris Jusufović dobio zadatak da obavjesti Lutku Smilagić da se skloni, kako bi izbjegla hapšenje, ali je pred njenu kuću stigao u isto vrijeme kada i agenti. Međutim, uspio je da ih uputi u pogrešnom pravcu, i u međuvremenu je o svemu obavjesti, pa se ona tom prilikom izvukla i docnije prebacila u partizane. Sa druge strane, pak, Halim Halinić je prinjlen u SKOJ još 1939. u Skoplju, prilikom formiranja "prvog muslimanskog aktiva" SKOJ-a u gradu, a već 1940. je prinjlen i u KPJ, kada je taj aktiv prerastao u "prvu muslimansku partijsku ćeliju". (Vidi rubriku "Da li znate?", Politika, 21. februara 1979.)

(1915)

14 Nedavno mi je Zoran Kovačević ispričao kako se to odigralo. Tada se krio kod Muge Bibalovića, svoga prvog komšije. Sklanjajući se ispred policije banuo je jedanput u njegovu kuću, a da mu se prije toga nije ni najavio. Navraćajući ponekada i ^(kod svojih) kući, krio se tu skoro mjesec dana. Osim sa nekoćinom sa Hisea nije imao nikakvu vezu sa drugovima u gradu. Čak ni Rade Ličina, sa kojim se inače družio, nije mu prije svog iznenadnog izlaska o tome ništa govorio. A onda je, jednog avgustovskog dana, do njega došao Rizo Golačić. Pokazao mu je ceduljicu na kojoj je bio isertan plan njihovog puta do mjesta, nekakve klupe, na Starševici, gdje će ih čekati veza za odred. Tada je prvi put i čuo da treba da ide u šumu. Rizo mu je to saopštio oko šest sati izjutra, a već za pola devet je bilo zakazano prebacivanje preko Vrbasa. Odmah je požurio. Da se za put spremi i sa roditeljima pozdravi. Otac, bolestan, prikovan za postelju, odvrćao ga je, smatrajući sve to neozbiljnim. Majka je bila na očevoj strani, ali je šutila, manje odlučna od njega. Uvidjela je i sama da on nekuda mora, i da mu glava, dok je u gradu, stalno vidi o koncu. Kada je vidio da od odgovaranja nema ništa, otac mu je dao 900 dinara, sa uputvom da ih dobro čuva, mogu mu gore trebati. Obuo je, bez čarapa, ljetne sandale, i zapitao se šta bi mu još moglo trebati, pa je onda navukao na sebe još jednu košulju. Ranije je došao do jednog malog, danskog pištolja, pa je i njega ponio. Mislio je, uvjeren da tako i drugi misle, da će Rusi sa tenkovima preko Mađarske u Jugoslaviju za 3-4 nedjelje, pa mu se činilo da će i ne polazi u neku borbu, već samo da se do tog trenutka negdje skloni od policije.

Oprezno je prešao cestu ispod kuće, a onda je niz Dubajića sokak išao na Vrbas. Tu su već bili Rizo Golalić i Mičo Radaković. Mičo je imao jedan pištolj 7,65, a Rizo nešto puščane municije. Mičin brat Nikola (Braco) prebacio ih je čamcem na Katanića brod, više kuće Vlade Kapora. Pošto su prešli aleju za Gornji Šeher, izbili su pod Starčeviću tamo negdje kuda je docnije izlazila i naša grupa. Kada su pošli uzbrdo, malo im je laknulo, ali su ubrzo, više od uzbuđenja nego stvarne vrućine, bili u goloj vodi. Do one klupe na tzv. banovinskom putu došli su na vrijeme, ali tamo nije bilo nikoga. Išli su dalje, lutali, neki seljak ih pitao kuda su se šputili, a oni mu nisu smjeli reći istinu. Najзад su pošli nazad i spustili se blizu Vrbasa, preko puta Stošića mlina. Ali je prijeko bila neka gonila ljudi, među njima neki u žutim uniformama i ^{sa} puškama, kao da se radilo o nekoj "radnoj akciji". Kada su se ~~vratili~~ na Starčeviću, lutali, prilično zaplašeni kako će se sve to svršiti. Kada su vidjeli da opet moraju nazad, pištolje i municiju su stavili ispod jednog kamena u nekom grmu pored puta. Kada neko od njih ponovo podđe, da ih uzme sa sobom.

Pošto ih policija dotada još nije gonila, Rizo i Mičo su se vratili na Hiseta, a on se sakrio na obali, u jednom žbunu kod kuće Kapora. Oko 10 sati uveče vratio se u kuću Muje Šibalovića. Ovaj je odmah počeo da ga grdi: "Znam ja kuda si ti išao!" Zoran mu o izlasku nije ništa govorio, ali ~~Šibalo~~ je to nekako znao ili naslušivao. Mujo Šibalović nije bio naš simpatizer, već samo dobar komšija, ~~pa~~ je Zorana držao samo za hator njegovog oca, koga je poštovao kao komšiju. Inače, uvelike je "navijao" za Švabe i svako bi mu

veće prišao dokle su ovi stigli u Rusiji. Tim pričama htio je da ga obrlati, dokaže mu da je na krivom putu, ~~zda~~ Zoran nije ni pokušavao da mu protivriječi, pošto je uživao njegovo gostoprimstvo.

Jednog dana došle su Nada Čičiški i Fahira Dedić, i kazale mu da treba opet da ide. Odmah je pitao ko će ga voditi. Rekle su mu da ne brine, da će ga voditi Crni (Jusuf Selman), i da će ovaj pat sve biti u redu. Ali on je tražio da bude detaljnije obavješten o planu izlaska. Prvi put je počao sa apsolutnim povjerenjem u perfektnost organizacije izlaska, a poslije neuspjeha u tom pokušaju postao je nepovjerljiv. Međutim, Nada i Fahira, niti neko drugi, ~~ni~~ nisu se vratile više sa tim dopunskim obavještenjima. Možda su te njegove zahtjeve shvatile i kao potpuno odbijanje da izađe u šumu. A onda je 5. septembra rizikovao, sjeo u voz, i prebacio se u Srbiju. Sa njim je počao i njegov stariji brat Rodo (Rodoljub, 1914), dok je Zdravko (1913) u to vrijeme bio u zarobljeništvu.

12 Policija je pozivala građane, da prepoznaju zar, ali niko nije odao njegovog vlasnika. Kako je Fahirina tetka imala isti takav, morale su ga odmah spaliti, kako ne bi mogao poslužiti policiji kao dokaz da je onaj prvi pripadao Fahirinoj majci.

~~17 Gojko Oklobačić (1915) se poslije toga vratio u Beograd. Učestvujući u revoluciji od prvog dana, njegove sestre Heda (1913) i Dušanka (1911), te brat Bogdan (1903), kao i sam Gojko, nosioci su "Partizanske spomenice 1941".~~